

Universitatea Babeș-Bolyai
Facultatea de Litere
Școala Doctorală Studii de Hungarologie

Teză de doctorat

**Biblioteca contesei Zsuzsanna Bethlen:
Cultura livrească feminină din Transilvania secolului 18.**

Rezumat

Autorul disertației: Lázok Klára
Îndrumător științific: prof . univ. Dr. Egyed Emese

Cluj Napoca, 2025

Cuprins

1. Introducere	5
1.1. Problema abordată.....	5
1.2. Structura disertației	10
1.3. Metode și narative legate de analiza bibliotecilor feminine.....	11
1.4. Scurtă prezentare a literaturii de specialitate.....	14
1.4.1. Biblioteci aristocrate din epoca iluminismului, biblioteci feminine, cataloage – perspectiva istoriei bibliotecilor	15
1.4.2. Surse literare utilizate pentru prezentarea conținutului bibliotecii – perspectiva istoriei literare și a științei	21
1.4.3. Rețelele livrăști ale lui Zsuzsanna Bethlen – din perspectiva rețelelor intelectuale transilvănene din secolul al XVIII-lea și a istoriei lecturii	25
2. Biblioteca lui Zsuzsanna Bethlen – prezentarea conținutului colecției.....	27
2.1. Moștenirea lui Zsuzsanna Rhédei și a lui Kata Wesselényi.....	30
2.2. Volume primite de la Sámuel Teleki (1770–1797).....	39
2.3. Cărțile din biblioteca lui Zsuzsanna Bethlen.....	40
2.3.1. Teologie	41
2.3.2. Beletistică	50
2.3.3. Cărți istorice	53
2.3.4. Cărți despre educație, manuale	54
2.3.5. Cărți de uz cotidian: gospodărie, medicină populară, sănătate publică, educație populară, manuale.....	59
2.3.6. Reprezentare: lucrări de politologie, pamflete, lucrări lingvistice, volume legate de liturghia catolică	61
2.3.7. Lucrări juridice și de viață publică	62
2.4. Repartizarea cronologică a colecției din perspectiva anului de apariție și a perioadei de achiziție	62
2.5. Repartizarea cărților în funcție de locul de tipărire.....	66
2.6. Manuscrisele bibliotecii	71
3. Zsuzsanna Bethlen, bibliofilă: metode, rețea de carte și recepția contemporană	73
3.1. Evidența cărților	73
3.1.1. Însemnări de posesori și marginalii asociate	73
3.1.2. Ex libris-uri.....	76
3.1.3. Liste de cărți	77

3.2 Modalități de achiziție a cărților. Rețeaua de carte a lui Zsuzsanna Bethlen.....	80
3.2.1. Donații și moșteniri de familie Családi adományok, hagyakozások.....	84
3.2.2. Volume achiziționate prin rețeaua clientelă a familiei Teleki.....	89
3.2.3. Volume oferite de mecenai recunoscători	92
3.2.4. Furnizorii bibliotecii contesei	97
3.3. Utilizatorii cărților și mecanismul de funcționare al bibliotecii.....	102
3.4. Receptarea contemporană și posteritatea bibliotecii contesei	105
3.4.1. Receptarea contemporană a contesei și a bibliotecii sale	105
3.4.2. Discursuri funerare și poezii de doliu.....	108
3.4.3. Posteritatea bibliotecii lui Zsuzsanna Bethlen ca parte a bibliotecii soțului ei (1797–2024).....	112
4. „...nu doar le-a achiziționat, le-a și citit.” Urmele obiceiurilor de lectură a lui Zsuzsanna Bethlen din Iktár.....	116
4.1. Recomandări de lectură în biblioteca contesei.....	116
4.2. Urmele lecturii în corespondența contesei și în presa epocii	122
4.3. Urmele lecturării cărților.....	125
4.4. „Poveștile” lui Zsuzsanna Bethlen: investigații naratologice	140
5. Studiu comparativ: colecția lui Zsuzsanna Bethlen și bibliotecile feminine din Transilvania secolului al XVIII-lea	142
5.1. Colecția de carte a lui Kata Bethlen	143
5.2. Colecția de carte a lui Klára Gyulai și Júlia Nemes könyvgyűjtése.....	146
5.3. Colecția de carte a lui Eszter Ráday.....	147
5.4. Colecția de carte a lui Krisztina Újfalvy	150
6. Concluzii.....	154
6.1. Biblioteca lui Zsuzsanna Bethlen. Motivele fondării bibliotecii.....	154
6.2. Organizarea, dezvoltarea și utilizarea bibliotecii. Rețeaua de carte a lui Zsuzsanna Bethlen. Receptarea și posteritatea colecției	156
6.3. Urmele obiceiurilor de lectură a lui Zsuzsanna Bethlen	160
6.4. Biblioteca lui Zsuzsanna Bethlen în contextul culturii livrești ale nobilelor transilvănene din secolul al XVIII-lea	160
7. Lista volumelor RMK din biblioteca lui Zsuzsanna Bethlen.....	163
8. Surse.....	206
8.1. Surse manuscrise	206
8.2. Surse tipărite contemporane	207

8.3. Bibliografie.....	208
------------------------	-----

Sinopsis

Biblioteca lui Zsuzsanna Bethlen din Iktár, soția cancelarului Sámuel Teleki, este o „bibliotecă maghiară” ce cuprinde 1292 de titluri și reprezintă o mică colecție distinctă în cadrul Bibliotecii Teleki din Târgu Mureș. Scopul lucrării prezente este de a cerceta activitatea și rețeaua de colecționare de cărți a lui Zsuzsanna Bethlen, precum și cultura sa livrescă, respectiv de a încadra aceste aspect pe harta virtuală a culturii feminine transilvănene din secolul al XVIII-lea. Considerăm cercetarea bibliotecilor feminine din epoca modernă timpurie și modernă extrem de importantă, deoarece aceste tipuri de surse, împreună cu sursele secundare aferente (liste de cărți, corespondență legată de cărți, facturi, comenzi, etc.), au o relevanță considerabilă din punct de vedere al istoriei sociale.

Pe baza cunoștințelor existente despre Zsuzsanna Bethlen, disertația formulează patru întrebări de bază:

1. Prima întrebare cheie era care a fost motivația unei aristocrate protestante din Transilvania secolului al XVIII-lea, soția fondatorului de bibliotecă Sámuel Teleki, de a se ocupa de colecționarea de cărți timp de aproape trei decenii? Ipoteza noastră este că biblioteca Zsuzsannei Bethlen, în ceea ce privește conținutul, reprezintă o combinație specifică: o colecție funcțională care răspunde nevoilor contesei, dar și o colecție de rarități dobândite la inițiativa lui Teleki Sámuel; iar dacă urmărim cronologic constituirea acestei biblioteci, observăm un proces de dezvoltare atât în privința conținutului colecției, cât și a abilităților bibliografice ale contesei. Pentru a putea răspunde acestei întrebări, ne-am străduit mai întâi să obținem o imagine completă a tipurilor de cărți colectate de contesă, delimitând colecția din punct de vedere al conținutului. Deși studiul introductiv realizat de Gabriella Somkuti (Somkuti, 1991) oferă o analiză în acest sens, considerăm că aceasta necesită completări, deoarece sursa acesteia a fost lista de cărți publicată în catalogul tipărit de Sámuel Teleki, care reflectă o stare de fapt ulterioară (1811) și indică ca sursă catalogul manuscris al contesei – ceea ce este doar parțial corect. Considerăm că doar prin compararea catalogului manuscris al contesei cu examinarea cărților existente (note de posesori, adnotări marginale, surse de arhivă) putem obține o imagine realistă.

În urma acestei cercetări, din cele 1292 de titluri ale colecției Hungarica, despre 720 de titluri putem afirma cu certitudine că au intrat în colecție în timpul vieții contesei, la inițiativa sa, deoarece aceste volume poartă înscrisuri de posesiune sau apar pe una dintre

listele sale de cărți. De asemenea, am stabilit cum se stratifică aceste 720 de titluri din punct de vedere al provenienței și cum se compară conținutul colecției lui Zsuzsanna Bethlen cu cel al volumelor achiziționate ulterior de Sámuel Teleki și de bibliotecarii din epoci ulterioare.

Având în vedere componența bibliotecii lui Zsuzsanna Bethlen, putem deci răspunde la prima întrebare formulată. Volumele colecționate indică faptul că motivația colecționării a fost complexă. Pe de o parte, Zsuzsanna a contribuit la pasiunea cancelarului pentru cărți, căutând și achiziționând rarități, procurând și sistematizând volume maghiare, cel mai probabil conform unor liste întocmite împreună cu el. Acest lucru este evidențiat de achizițiile constante de volume și manuscrise istorice, precum și de grupurile tematice din cadrul lucrărilor teologice, care arată decizii conștiente, dar care își capătă forma finală abia după moartea contesei.

În al doilea rând, Bethlen Zsuzsanna s-a străduit să creeze o bibliotecă funcțională, adaptată diferitelor sale situații de viață. În biblioteca sa regăsim manuale necesare pentru educația copiilor și a celor din jurul ei, precum și cărți de uz cotidian, și volume tehnice necesare pentru înțelegerea și modernizarea agriculturii. De asemenea, se ocupă cu vindecarea familiei și a celor din jur, ceea ce reiese din manuscrisele medicale și din achizițiile de cărți de medicină – unele recente, iar altele, mai puțin moderne, dar încă folosite în cercurile aristocratice – și din corespondența privind utilizarea acestora. În biblioteca sa se regăsesc și cărți necesare pentru eticheta reprezentativă, respectiv pentru cunoașterea politicii publice și pentru informarea în viața politică cotidiană, iar, conform presei contemporane, contesa știa să le utilizeze corespunzător.

Totodată, putem concluziona și faptul că Bethlen Zsuzsanna a avut și motivații personale în colecționarea cărților. Din conținutul bibliotecii se conturează clar tendințele de colecționare care indică existența unui cabinet personal destinat uzului propriu. Pe de o parte, vedem cărțile necesare pentru trăirea personală a religiei, un număr mare de cărți de rugăciuni recent publicate, iar pe de altă parte, regăsim un număr semnificativ de lucrări legate de fizico-teologie, care, în multe cazuri, au fost adăugate în biblioteca contesei la scurt timp după publicare. O altă trăsătură remarcabilă a colecției este dinamica intrării lucrărilor de beletristică în bibliotecă, care urmează chiar după intrarea în legătura a contesei cu cercurile aristocratice din Viena, Bratislava și Budapesta.

2. A doua mare întrebare a disertației este care au fost modalitățile practice prin care această bibliotecă a fost creată, cum a fost înregistrată, cum s-a extins și cum a funcționat în

Transilvania secolului al XVIII-lea. Ipoteza noastră a fost că, deși Bethlen Zsuzsanna a colecționat cărțile sub autoritatea atentă a soțului său pe o perioadă de 27 de ani, totodată această colecționare a fost bazată pe o rețea de achiziție de cărți întreținută de contesa însăși, chiar dacă s-a intersectat evident cu rețeaua de achiziție a lui Teleki Sámuel.

Prima parte a capitolului este descriptivă și prezintă ex libris-urile contesei, variantele de înregistrare a posesorilor, precum și listele de cărți. Prin exemple, am arătat cum a stabilit Bethlen Zsuzsanna, cu ajutorul lui Teleki Sámuel, regulile formale pentru înregistrarea posesorilor. Comparând cele trei liste de cărți ale contesei, putem afirma că competența sa bibliografică s-a perfecționat treptat, descrierile cărților devenind tot mai clare și mai detaliate. Comparând datele din listele de cărți, am reușit să aflăm și de ce contesa a întocmit mai multe liste de cărți cu un conținut aproape identic într-un interval scurt de timp: noile liste de cărți indicau, de fapt, mișcarea colecției.

În a doua subsecțiune, bazându-ne pe corespondența contesei, documentele din arhiva lui Teleki Sámuel și înregistrările cărților contesei, am reușit să identificăm care au fost modalitățile de achiziție a cărților. De asemenea, pe baza surselor, am studiat și identitatea persoanelor care au ținut legătura cu Bethlen Zsuzsanna în procesul de creare și administrare a bibliotecii, cine ar fi putut face parte din rețeaua sa de cărți. Cercul interior a fost format din membri ai familiei: bunicii, Wesselényi Ferenc și Rhédei Zsuzsanna, mătușa, Wesselényi Kata, tatăl, Bethlen Domokos, soțul, Teleki Sámuel, fiul, Domokos. Al doilea cerc a fost format din persoanele care au fost în legătură directă cu contesa, i-au dăruit sau recomandat cărți, au fost în legătură cu ea ca și furnizori sau vânzători de cărți și care au folosit biblioteca sa. În această categorie am inclus mai întâi posesorii anteriori cu care se putea observa o legătură directă a contesei, astfel încât se presupune că i-au dăruit sau i-au vândut personal cărțile: Benkő Ferenc, Borosnyai Nagy Pál, Vásárhelyi Sámuel, Fogarasi Pap József, Sándorffi József. Desigur, acest grup include și autorii care au dăruit contesei lucrările lor, fie tipărite, fie manuscrise, cu dedicație. Printre aceștia se numără autori și traducători importanți ai perioadei de reînnoire a limbii maghiare, respective personajele științei din secolul al XVIII-lea, care i-au mulțumit contesei pentru sprijinul acordat lucrărilor lor: Szerentsi Nagy István, Verseggy Ferenc, Kovásznai Tóth Sándor, Mindszenti Sámuel, Sófalvi József, Mátyus István. O altă motivație pentru dăruirea cărților era consolidarea legăturii cu Teleki Sámuel. Al treilea cerc al rețelei a fost format din persoanele care au fost în legătură cu posesorii anteriori de cărți, preoți reformiști și oficiali care au intrat în contact cu Teleki Sámuel, despre

care nu știm dacă au avut legături directe cu contesa sau dacă cărțile lor au ajuns în biblioteca ei prin intermediari, dar intrarea acestora în bibliotecă poate fi legată de mișcările familiei.

Cercetarea a adus informații noi și în ceea ce privește posibili furnizori de cărți. Pe de o parte, din corespondența soților a reieșit că Türi Sámuel, agentul reformat din Viena, a fost una dintre persoanele care au achiziționat cărți pentru contesă dinspre Viena în prima jumătate a anilor 1780. Pe de altă parte, cercetarea sugerează că Zilahi Sámuel – pe lângă cărțile cumpărate pentru colegiul reformat și pentru Teleki Sámuel – a cumpărat și pentru biblioteca lui Bethlen Zsuzsanna din diverse moșteniri. Totodată, cercul intern al rețelei de cărți a inclus și utilizatorii cunoscuți ai bibliotecii, al căror nume apare atât în listele autografe ale contesei, cât și în corespondența soților: Bruz László și Vargyasi Daniel István.

În a treia subsecțiune a acestei părți, am studiat presa vremii pentru a căuta repere pentru receptarea contemporană a bibliotecii contesei. În paginile ziarului „Hadi és nevezetes történetek” pe lângă urmele patronajului ei în susținerea publicării de cărți, am găsit și laude adresate bibliotecii și culturii sale livrești, și tot din acest ziar a reieșit și faptul că Bethlen Zsuzsanna a fost percepută ca și o personalitate care a influențat moda și comportamentul epocii. Totodată unele din versurile și predicile de doliu scrise la moartea contesei au menționat și activitatea sa de colecționare a cărților.

A patra subsecțiune este, de fapt, una dintre cele mai importante părți ale lucrării, deoarece discută recepționarea bibliotecii contesei și despre modalitatea cum au contribuit Teleki Sámuel și ulterior bibliotecarii săi la păstrarea și completarea acesteia (Teleki Sámuel), și cum a fost interpretată moștenirea sa (bibliotecarii din secolele XIX–XXI).

3. O întrebare constantă în cercetările biblioteconomice este dacă proprietarii cărților au fost doar bibliofili colecționari sau și cititori activi. În a treia parte a disertației, am căutat urmele obiceiurilor de lectură ale lui Bethlen Zsuzsanna, atât prin examinarea autopsică a cărților sale, cât și prin cercetarea corespondenței sale cu Teleki Sámuel, corespondență până acum necunoscută publicului. Ipoteza noastră a fost că Bethlen Zsuzsanna nu doar că a colecționat cărți, ci a citit și o parte semnificativă dintre ele, iar lectura făcea parte din rutina sa zilnică.

În cadrul acestei cercetări, am identificat dovezi concrete care confirmă că Bethlen Zsuzsanna a fost cu adevărat o cititoare activă a cărților sale. Examinând caracteristicile exterioare ale acestor cărți, am constatat că, spre deosebire de obiceiurile vremii, contesa nu folosea un singur motto constant, ci în 26 de cărți diferite se regăsesc 24 de citate biblice și

parafraze, unele dintre ele pe paginile de titlu. Am identificat aceste motto-uri, am analizat conținutul cărților în care se regăsesc și am ajuns la concluzia că, în multe cazuri, acestea reflectă conținutul lucrărilor respective. De asemenea, am examinat aceste lucrări selectate și am tras concluzii cu privire la genurile literare preferate de contesă. Astfel, putem afirma că aceasta avea o atracție pentru fizicoteologie, dar și pentru lucrările care sprijineau slujbele religioase domestice. Printre cărțile sale preferate se numără și comentarii biblice, predici cu un limbaj apropiat de graiul viu și lucrări de rugăciuni legate de răbdarea în timpul bolilor.

4. Ultima parte a disertației a analizat măsura în care profilul de colecționar al lui Bethlen Zsuzsanna, conturat în urma cercetărilor, se aliniază imaginii formate despre doamnele aristocrate transilvănene din secolul al XVIII-lea (Bethlen Kata, Ráday Eszter, Gyulai Klára, Bethlen Zsuzsanna și Újfalvy Krisztina) în ceea ce privește relația lor cu cartea, obiceiurile de colecționare și gestionare a bibliotecii, precum și scopurile declarate ale colecției și recepția acesteia în comunitate. Ipoteza noastră a fost că, pe paleta transilvăneană, Bethlen Zsuzsanna reprezenta un tip distinct, pe baza preferințelor sale de colecție și a abordării sale competente față de aceasta.

Prin analiza comparativă, am constatat că Bethlen Zsuzsanna se încadrează în rândul femeilor colecționare din Transilvania secolului al XVIII-lea în ceea ce privește contextul său familial, educația și posibilitățile materiale. Totuși, în ceea ce privește obiceiurile de colecționare și motivațiile pentru înființarea unei biblioteci, ea reprezenta un tip complet distinct printre femeile aristocrate colecționare ale vremii. Datorită personalității sale modeste, liniștite și a influenței dominante a soțului său, Teleki Sámuel, asupra vieții de familie, nu avem acces la propria sa voce, și nici nu avem la dispoziție manifestări de auto-reprezentare, precum cele ale lui Bethlen Kata. Cu toate acestea, pe baza dezvoltării urmărite prin intermediul catalogului său de cărți, a comunicării limitate dar semnificative cu soțul și alții despre cărți, și a referințelor din sursele contemporane la activitatea sa de colecționar, putem afirma că dezvoltarea sa ca bibliograf, complexitatea rețelei sale de procurare a cărților și intenția sa de a face cărțile accesibile publicului, precum și utilizarea efectivă a acestora, reprezintă un progres față de atitudinea de colecționar feminin reprezentată de Bethlen Kata și cercul ei.

Ca anexă a lucrării, am inclus lista cărților RMK găsite în biblioteca lui Bethlen Zsuzsanna de la Iktar, corelând-o cu titlurile din cel mai complet catalog al contesei (*Könyveim Nevei melyeket én G. Iktári Bethlen Susanna Istenem segedelmével kezdettem*

szerezni még 1770-től fogva, Târgu-Mureș, Biblioteca Teleki-Bolyai, Arhivele Teleki, II. C. 835). De asemenea, menționăm că în prezent este în curs de pregătire pentru publicare catalogul complet al colecției lui Bethlen Zsuzsanna, însoțit de cele trei cataloage ale contesei. Am inclus în listă și titlurile care sunt în prezent incerte, dar pe care le-am identificat, deoarece scopul a fost să obținem o imagine completă a cărților RMK deținute de contesă.

Descoperirea bibliotecii și personalității lui Bethlen Zsuzsanna nu reprezintă doar o temă de cercetare, ci și o oportunitate de a înțelege fundamentele conștiinței colective a societății transilvănene contemporane, o căutare a propriei noastre identități. Ce prezenta interes pentru o femeie din Transilvania acum 250 de ani, ce citea o mamă sau soția unei personalități reprezentative, o femeie, care, oricât de modestă ar fi fost, a avut puterea de a influența gândirea femeilor, fetelor, viitoarelor mame și a copiilor, a avut un impact semnificativ asupra modului în care s-a format societatea și, indirect, istoria acestei regiuni.

Cuvinte cheie: *Bethlen Zsuzsanna, Teleki Sámuel, secolul 18, Transilvania, colectare de carte, bibliotecă, dezvoltare bibliografică, RMK, cataloage de cărți, network livresc, obiceiuri de colecționare feminine, istoria Transilvaniei, obiceiuri de lectură, receptarea comunitară.*

Bibliografie selectivă

- Bajáki, R., & Báthory, O. (ed.). (2015). *A nők és a régi magyarországi vallásosság*. Budapest, MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport.
- Bányai, R., & Kimpián, A. (ed.). (2024). *Musis patriis...: tanulmányok Teleki Sámuel halálának 200. évfordulójára*. Marosvásárhely, Teleki Téka Alapítvány.
- Baranyai, K. (2014). Egy asszonykönyvtár a 18. századból. Wesselényi Kata könyvjegyzéke alapján. In Baranyai, K. : *Egyházi, családi és asszonykönyvtárak: könyvtártörténeti szakdolgozatok* (pp. 6–132). Szeged, Primaware.
- Benkő, J. (1988). *Benkő József levelezése*. In Szabó, G. & Tarnai, A. (ed.), *Benkő József levelezése*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete.
- Bepler, J. (2013). Women's Books and Dynastic Networks in Early Modern Germany. Practices of Collecting and Bequeathing. In Rode-Breymann, S. & Antje, T. (ed.), *Der Hof. Ort Kulturellen Handelns von Frauen in der Frühen Neuzeit*. (pp. 295-313), Köln, Böhlau.
- Bepler, J. (2017). Making Books Matter. Dynastic Women and the Material Culture of Book Objects in Early Modern Germany. In Gleixner, U., Baum, C., Münkner, J., & Rößler, H. (ed.), *Biographien des Buches* (pp. 250-274). Göttingen, Wallstein.
- Bíró, F. (1995). *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Budapest, Balassi.
- Borsa, G., & Hervay, F. (1983). *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (vol. 2.). Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Csikós, J. (2013). Adalékok Ráday Eszter könyvtárának rekonstrukciójához. *Acta Siculica*, 2012-2013, 443-474. Sfântu Gheorghe.
- Csikós, J. (2013). Ráday Eszter könyvtára. In Egyed, E., Pakó, L. & Weisz, A. (ed.), *Certamen I. (Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában)* (pp. 81-89). Cluj Napoca, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Deé Nagy, A. (1976). *Teleki Sámuel és a Teleki-Téka. Vál., bev., jegyz.* București, Kriterion.
- Deé Nagy, A. (1996). Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században. In Kovács, A., Sipos, G., & Tonk, S. (ed.), *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára* (pp. 134-147). Cluj Napoca, Erdélyi Múzeum-Egyesület.

- Deé Nagy, A. (1997). *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Cluj Napoca, Erdélyi Múzeum Egyesület.
- Deé Nagy, A. (2017). *Báró hadadi Wesselényi Kata, a hitben élő református nagyasszony*. Cluj Napoca, Kriterion.
- Deé Nagy, A., & László, L. (2019). *Gróf iktári Bethlen Zsuzsanna és szakácskönyve*. Cluj Napoca, Kriterion.
- Ecsedy, J. V. (1999). *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában: 1473-1800*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Egyed, E. (ed.). (2017). „Levéllé válva”: *Ujfalvi Krisztina verselő köre (1795–1797)*. Cluj Napoca, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Fehér, E. (1995). *Magyar nyelvű tankönyvek: 1777 - 1848*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Fülöp, G. (2010). *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban (1772-1848)*. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány.
- Gazda, I. (2005) *Pannóniai Féniksz, avagy Hamvából fel-támadott magyar nyelv. Első nyomtatott tudományos könyveink, 16-19. század*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.
- Heltai, J. (ed.). (2000). *Régi Magyarországi Nyomtatványok (vol. 3.)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Heltai, J. (2008). *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601-1655)*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.
- Horváth, I., Balázs, M., Bartók, Z. Á., & Margócsy, I. (ed.). (2020). *Magyar irodalomtörténet*. Budapest, [Gépeskönyv].
- Jakó, Z. (1976). A Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története. In Jakó, Z. (ed.), *Írás, könyv, értelmiség* (pp. 219–251). București, Kriterion.
- Jakó, Z., & Juhász, I. (1979). *Nagyenyedi diákok. 1662–1848*. București, Kriterion.
- Keresztesi, J. (1868). *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén*. Pest, Ráth Mór.

- Kispál, M. (1887). Egy régi magyar írók könyvtára. *Egyetemes Philológiai Közlöny*.11(2), 184-188
- Kosáry, D. G. (1996). *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Köszeghy, P. (ed.). (2003-2014). *Magyar művelődéstörténeti lexikon I-XIV*. Balassi Kiadó.
- Madas, E., & Monok, I. (2003). *A könyvkultúra Magyarországon*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Monok, I. (2015). A könyves kultúra a művelődéstörténeti alpművekben. In I. Monok (ed.), *Mérföldkövek a magyar művelődés-történet-írásban: tanulmányok* (pp. 4–52). Debrecen, Kossuth Kiadó.
- Montoya, A. C. (2024). Women’s Libraries and “Women’s Books”, 1729–1830. In Bolufer Peruga, M. Bolufer, M., Guinot-Ferri, L. & Blutrach, C. (ed.), *Gender and Cultural Mediation in the Long Eighteenth Century: Women Across Borders*. Cham, Springer Nature, Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-46939-8_12, hozzáférés: 2025. április 12.
- Pogány, G. (2008). Nézetek a női olvasásról Magyarországon a felvilágosodás első szakaszában. *Könyvtári Figyelő*, 54(3), 450–461.
- Simon, M., & Szabó, Á. (1997). *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója. A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai (2)*. Szeged, Scriptum.
- Somkuti, G. (1983). Újfalvy Krisztina és könyvtára. Egy elfeledett 18. századi költőnő. In *Az OSZK évkönyve 1981* (pp. 449–484). Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.
- Somkuti, G. (1991). Könyvgyűjtő asszonyok a 18. századi Magyarországon. *Könyvtáros*, 41(5), 290-296.
- Szabó, Á. (2023). *Bethlen Kata asszonyköre könyvtárainak rekonstrukciója*. Budapest, Martin Opitz Kiadó.
- Szabó, M., & Szögi, L. (1998). *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*. Târgu Mureș, Mentor.
- Tonk, S. (1994). *A marosvásárhelyi református kollégium diáksága 1653–1848*. Szeged, József Attila Tudományegyetem.

- Tüskés, G., & Lengyel, R. (2010). Vallási, nevelési, társadalmi és művészeti gondolkodás a 18. században. In Tüskés, G. & Lengyel, R. (ed.), *Magyarországi gondolkodók 18. század: bölcsészettudományok* (pp. 1349–1408). Budapest, Kortárs könyvkiadó.
- V. László, Z. (2020). *Példás asszonyok: női szerepek változása a protestáns halotti beszédek tükrében (1711–1825)*. Budapest, Ráció Kiadó.
- Weis, J. (2024). „Fait à mes heures de loisir”: Women’s Private Libraries as Spaces of Learning and Knowledge Production. In N. Klein Käfer & N. da Silva Perez (ed.), *Women’s Private Practices of Knowledge Production in Early Modern Europe* (pp. 105-128). Cham, Springer Nature, Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-44731-0_5, hozzáférés: 2025. április 12.
- Wittmann, R. (2000). Az olvasás forradalma a 18. század végén? In G. Cavallo & R. Chartier (ed.), *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban* (pp. 327–329). Budapest, Balassi Kiadó.
- Zoványi, J. (1977). *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Iroda Sajtóosztálya
- A szerzőnek a dolgozathoz felhasznált publikációi:
- Lázok, K. (2022). Iktári Bethlen Zsuzsanna tulajdonosbejegyzéssel ellátott könyvei. In Bányai, R., László, L. & Simon, Z. (ed.), *Civis, scriptor, historicus. Tanulmányok a hetvenöt éves Sebestyén-Spielmann Mihály tiszteletére* (pp. 293–307). Târgu Mureș, Studium.
- Lázok, K. (2023). The evolution from collector to connoisseur of an 18th century Transylvanian noble woman, Countess Zsuzsanna Bethlen de Iktár: traces, phases and analogies. In Krász, L. & Pesti, B. (ed.), *Die Frau als Gönnerin: Kulturvermittlung, Repräsentation und (weibliche) Fördernetzwerke in Habsburger Gebieten der Frühen Neuzeit* (pp. 226–238). Wien, Praesens Verlag.
- Lázok, K. (2024). Iktári Bethlen Zsuzsanna könyves kapcsolatainak hálójára. In Bányai, R. & Kimpián, A. (ed.), *Musis patriis...: tanulmányok Teleki Sámuel halálának 200. évfordulójára* (pp. 134–153). Târgu Mureș, Teleki Téka Alapítvány.